

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА ТА ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Ралдугіна К.О., пошукач

Запорізький національний університет

Статтю присвячено проблемі модальності в різноманітних гуманітарних науках. Поняття модальності зародилося в царині філософії та поступово перейшло до логіки, літературознавства, мовознавства. Модальність у мовознавстві є однією з мовних універсалій, вона може знаходити вираження на різноманітних рівнях мови (морфологічному, синтаксичному, інтонаційному). Семантична категорія модальності передає відношення мовця до змісту його висловлювання, цільової настанови, відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність може мати значення ствердження, наказу, побажання, припущення, достовірності, реальності чи нереальності.

Ключові слова: модальність, мовна універсалія, диктум, модус, текстосприйняття, елемент оціночності, модальне слово.

Raldugina K.A. MODALITY AS PHILOSOPHIC, LOGICAL AND LINGUISTIC CATEGORY / Zaporizhzhya National University, Ukraine

Стаття посвячена проблемі модальності в різних гуманітарних науках. Поняття модальності зародилось в філософії і поступово перешло в логіку, літературознавство, мовознавство. Модальність в мовознавстві є однією з мовних універсалій, вона може виражатися на різних рівнях мови (морфологічному, синтаксичному, інтонаційному). Семантична категорія модальності передає відношення мовця до його висловлювання, цільової настанови, відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність може мати значення ствердження, наказу, побажання, припущення, достовірності, реальності чи нереальності.

Ключевые слова: модальность, языковая универсалия, диктум, модус, текстовосприятие, элемент оценочности, модальное слово.

Raldugina K.A. MODALITY AS PHILOSOPHIC, LOGICAL AND LINGUISTIC CATEGORY / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the problem of modality in different humanitarian disciplines. The concept of modality appeared first in philosophy and by degrees passed to logic, literature studies and linguistics. Modality in linguistics is one of the language universals; it can appear on different language shifts (morphological, syntactical, intonational). Modality as semantic category assigns the speaker's attitude to the statement, purpose of the saying, attitude of the saying to the reality. Modality may convey the meaning of statement, order, precatory, presupposition, credibility, reality and unreality.

Key words: modality, language universal, dictum, modus, perception of the text, appreciation element, modal word.

У лінгвістиці модальні слова та словосполучення вважаються одним із найпротирічніших лексико-граматичних розрядів слів, які привертають особливу увагу вчених з другої половини ХХ століття. Але модальні слова по цей час не отримали повного розгляду у зв'язку з їх багатоплановістю, специфічністю мовного вираження та функціональними особливостями. Недостатнє наукове осягнення категорії модальності та засобів її вираження в сучасній англійській мові визначили вибір теми для даної статті.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю всебічного теоретичного розгляду категорії модальності, засобів її вираження, систематизації модальних слів, виникненням нагальної потреби визначення їх статусу.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що категорія модальності, яка в англійській мові може бути виражена різнорівневими мовними одиницями, є лінгвокультурним концептом й, таким чином, має поняттєві, ціннісні та образні характеристики.

Мета дослідження полягає у виявленні сутності та описі й комплексному аналізі модальних слів як особливої частини мови, а також у розгляді модальних дієслів як одного із засобів реалізації категорії модальності.

Теоретичною базою дослідження послуговували роботи провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців з філософії (Гастева Ю. О., Епштейна М.Н., Вітгештейна Н., Вригта Г.Х.); мовознавства (Балі Ш., Парамонова Д.О., Адмоні В.Г., Вежбицької А., Барта Р., Гальперіна І.Р.); літературознавства (Мещерякова В.М., Валгіної Н.С., Марієля М.).

Термін «модальність» використовується в різних сферах знань: у філософії, логіці, мовознавстві, літературознавстві. Слово «модальність» походить від латинського «modus» – міра, засіб.

Поняття «модальність» уперше з'явилося в «Метафізиці» Арістотеля (він виділив три провідних модальних поняття: необхідність, можливість та реальність) [1], вже пізніше це розподілення перейшло в класичні філософські системи. Різноманітні судження про модальність знаходимо в Теофаста, Евдема Родоського, середньовічних схоластів. У філософії Нового часу став традиційним розподіл суджень І. Канта на асерторичні (судження про дійсність), проблематичні (судження про можливість), аподиктичні (судження про необхідність), а також на судження достовірні та вірогідні [15]. М.Н. Епштейн у своїй книзі «Філософія можливого» узагальнює підходи до вивчення модальностей у різних сферах гуманітарного мислення. Він відносить поняття модальностей до базових та вибудовує свою теорію можливого, спираючись на три основні модальності буття: дійсність, можливе та необхідне. Як найбільш значущу він виділяє модальність можливого, оскільки через неї визначаються дві інші модальності.

У філософії виділяють онтологічну модальність, що означає засіб існування об'єкта або явища, та гносеологічну (логічну) модальність, яка означає засіб розуміння, судження про об'єкт, явище або подію [13].

Модальність у логіці це характеристика судження за «силою» ствердження: судження може бути необхідним, можливим, випадковим, неможливим і т. д. [11, 46].

Оскільки текст є головним об'єктом вивчення літературознавців, то категорія модальності в цій галузі знань розглядається саме як категорія, що характеризує текст у цілому. Літературознавчий термін представляє собою конгломерат значень модальності як філософсько-етичної категорії та модальності як категорії мовознавства. Словник літературознавчих термінів дає визначення модальності східне з її визначенням у мовознавстві: «категорія висловлювання, що виражає відношення мовця до зображуваної ним дійсності» [10, 18].

Спеціаліст з англійської літератури, професор Единбургського університету Аластер Фаулер писав про близькість понять «жанр» та «модальність». Відмінність між поняттями, на його думку, полягає в тому, що жанр визначає групу схожих за певними ознаками творів, а модальність певну рису, що притаманна найбільш характерним творам того чи іншого жанру. Модальна характеристика додається до жанрової (наприклад, сатирична драма, комічний роман і т.д.) [13].

Ще більш детально це питання розглянув Женет Ж. у своїй книзі «Роботи з поетики» [5]. Науковець випростовує термін «модальність» у вузькому значенні, у цьому випадку мається на увазі нарративні модальність. Виділяють такі види модальності: оповідальну, драматичну, змішану. Таким чином, модальність є універсальною лінгвістичною формою, а жанр її тематичним різновидом (наприклад, водевіль є тематичним різновидом комедії). Разом із тим не існує жорсткої прив'язаності жанру до однієї певної модальності [5, 98]. Залежно від того, з чієї точки зору розглядаються події, оповідь набуває тієї чи іншої перспективи. Дистанція і перспектива у свою чергу являють собою дві основні ознаки модальності, два основні засоби регулювання інформації. Дистанція визначає те, наскільки детально передається інформація, перспектива – наскільки вичерпно або неточно вона передається.

У вітчизняному літературознавстві категорії модальності приділялося досить мало уваги. Серед російських дослідників слід відмітити В.М. Мещерякова [9, 100]. Він відносить категорію модальності до тих категорій, що мають семіотичну природу. Для модальності, як для прагматичної категорії, байдужий характер засобів реалізації: ця категорія може реалізуватися на граматичному, лексичному, або інтонаційному рівні, на ділянці тексту, або на цілому тексті. В.М. Мещеряков виділяє два види модальності: сегментну, що характеризує процес розгортання тексту на окремих його ділянках, та суперсегментну, що відображає авторську оцінку дійсності. Науковець визначає суперсегментну модальність як «жанрову»: модальний фон тексту визначає його приналежність до того чи іншого жанру. Виходячи з тези, що автори можуть по-різному бачити та осмислювати причинно-наслідкові зв'язки в зображуваній дійсності, а значить «фабула твору, відображає відношення автора до того, про що він пише», В.М. Мещеряков виділяє когнітивну модальність. Когнітивна модальність – модальність, яка виявляється в результаті аналізу засобів художнього зображення, прихована модальність. Автор стверджує, що парадигма модальних контекстів обмежена та залежить від моралі, цінностей, пріоритетів суспільства в кожний конкретний період його розвитку.

Н.С. Валгіна в книзі «Теорія тексту» називає модальність «найважливішим елементом текстобудови та текстосприйняття», який склеює всі одиниці тексту в єдине змістове та структурне ціле [4]. Дослідниця також звертає увагу на розгалуження суб'єктивної модальності, що визначає відношення мовця до висловлювання, та об'єктивної, що виражає відношення висловлювання до дійсності.

Модальність тексту, на нашу думку, певною мірою можна назвати відношенням автора до того, що він повідомляє, з його концепцією, точкою зору, позицією його ціннісних орієнтацій.

Модальність тексту допомагає сприймати текст не як сполучність окремих одиниць, а як цільний твір. Для визначення модальності тексту дуже важливий образ автора, який відіграє «цементуючу» роль – поєднує всі елементи тексту в єдине ціле і є семантично-стилістичним центром будь-якого твору.

Як і логіка та філософія, мовознавство виділяє декілька типів модальності, що різняться за трьома способами дієслова: дійсний спосіб, наказовий спосіб та умовний спосіб. У лінгвістиці модальність визначається як «функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення» [5]. У західноєвропейській лінгвістиці найбільше розповсюдження отримала концепція модальності Шарля Балі, суть якої полягає в тому, що в будь-якому висловленні можна виділити основний зміст (диктум) та його модальну частину (модус), яка виражає інтелектуальне, емоційне або вольове судження мовця по відношенню до диктуму [2]. У концепціях різних лінгвістів обсяг цього поняття та охоплення ним мовних явищ не збігаються. Трактовка терміна «модальність» у сучасному мовознавстві надзвичайно широка, але в будь-яку трактовку входить елемент оціночності: «точка зору», відношення в явному чи прихованому виді включається до тлумачення [9, 101].

Категорія модальності є однією з мовних універсалій, вона може знаходити вираження на різноманітних рівнях мови (морфологічному, синтаксичному, інтонаційному). Безсумнівно, ця категорія присутня і серед характеристик тексту. Вивченням цього аспекту реалізації модальності займалися багато вчених лінгвістів, серед яких слід особливо виділити роботи А. В. Бондарко, В.Г. Адмоні, Є.В. Падучевої, Д. О. Парамонової.

У лінгвістиці семантична категорія модальності передає відношення мовця до змісту його висловлювання, цільової настанови, відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність може мати значення ствердження, наказу, побажання, припущення, достовірності, реальності чи нереальності.

Залежно від того, що піддається оцінці: позамовна дійсність чи саме висловлювання, відповідно виділяють два типи модальності: об'єктивну та суб'єктивну [8, 57]. Об'єктивна модальність є обов'язковим компонентом будь-якого висловлення, однією з категорій, що формують предикативну одиницю – речення. Цей вид модальності виражає відношення повідомлюваного до дійсності в плані реальності (можливості чи неможливості бути здійсненим). Об'єктивна модальність пов'язана з категорією часу та диференційована за ознакою часової означеності й неозначеності. Суб'єктивна модальність це відношення мовця до повідомлюваного, вона є факультативною ознакою повідомлення. Змістову основу суб'єктивної модальності формує поняття оцінки в широкому розумінні, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлення, але й різні види емоційної (ірраціональної) реакції.

Модальність може виражатися різними граматичними та лексичними засобами. Imperative та Subjunctive Mood в англійській мові можуть слугувати прикладами вираження модальності. Відтінок модальності носять і модальні слова, наприклад англійські *perhaps, likely*; модальні глаголи *can, may, should* та *must*.

До групи модальних дієслів належить невелика кількість тих, що виділяються поміж інших низкою характерних особливостей в значенні, вжитку та граматичних формах. Ці дієслова не мають власне дієслівної категорії (виду, часової відносності стану); вони можуть мати тільки форми способу дії та часу, що є показниками присудка. Внаслідок цього та відсутності в них непередикативних форм (інфінітиву, герундію, дієприкметників), модальні дієслова знаходяться на периферії дієслівної системи англійської мови.

За функцією в реченні модальні дієслова є службовими. Вони позначають можливість, здібність, вірогідність, необхідність дії, що сама по собі виражена змістовим дієсловом. Таким чином модальні дієслова поєднуються з інфінітивом та утворюють разом із ним складний модальний присудок. Наприклад, *It should be about five now.* – Зараз має бути близько п'ятої.

Модальне слово трактується як слово, що втратило своє конкретне значення та функціонує як засіб описового зображення модальності. Модальне слово – це частина мови, до якої належать незмінні слова, що виражають суб'єктивне ставлення до висловлюваної думки.

За формою в модальних слів не виокремлюється якась певна зовнішня ознака. Але дві інші ознаки, семантична та синтаксична, представлені достатньо чітко, що дозволяє багатьом лінгвістам виділяти їх в окрему частину мови. Семантичною ознакою модальних слів є їхнє значення суб'єктивного відношення до висловлення з точки зору його достовірності, приблизності, бажаності.

Модальне слово виконує функцію вставної частини речення, значно рідше – слова-речення.

В сучасній англійській мові до складу модальних слів відносять такі:

<i>Слова, що виражають впевненість</i>	<i>Слова-«підсилювачі»</i>	<i>Слова, що виражають непевність</i>	<i>Слова, що виражають схвалення та несхвалення</i>
--	----------------------------	---------------------------------------	---

certainly	indeed	perhaps	happily – unhappily
of course	evidently	maybe	luckily – unluckily
no doubt	naturally	probably	fortunately – unfortunately
surely	obviously	possibly	
apparently	really		
assuredly	actually		
undoubtedly			

За своїм значенням модальні слова можуть поділятися, залежно від зображуваного ними суб'єктивного відношення до фактів реальної дійсності, на слова - ствердження, слова-припущення та слова, що дають оцінку висловлювання з точки зору бажаності чи небажаності.

Більшість модальних слів в англійській мові походять від прислівників та мають суфікс –ly, тому модальні слова нерідко близькі до прислівників та часток. З цієї причини відрізнити їх від останніх буває досить важко. До найбільш вживаних модальних слів належать: модальні слова, що виражають невпевненість у вірогідності повідомлюваного – *maybe, perhaps, probably* (*Perhaps, you're right.*); модальні слова, що виражають схвалення та несхвалення – *fortunately, unfortunately, luckily, unluckily, happily, unhappily* (*Unfortunately, the weather was bad.*); модальні слова-«підсилювачі» – *really* (*I really don't know what's to be done.*); модальні слова, що виражають впевненість у повідомлюваному *of course, sure, surely, to be sure, sure enough, evidently, obviously, no doubt, naturally, really* (*Of course I understand it.*).

Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасній англійській мові існують граматичні та лексичні засоби вираження модальності. До граматичних належать модальні дієслова *must, should, ought, will/would, can/could, may/might, need*. При цьому ці дієслова послаблюють своє первинне значення бажаності, необхідності, обов'язку та передають тільки відношення мовця до предмета висловлювання. До лексичних засобів належать модальні слова, наприклад, такі як: *perhaps, maybe, probably, possibly*. Багато науковців вважають модальні слова окремою частиною мови. Їх синтаксична функція – функція вставного члена речення. При розгляді цих лексичних одиниць думки провідних фахівців із лінгвістики розділилися, можливі два варіанти: або це особлива категорія, або прислівники, що були втягнуті в поле модальності та не перестають бути прислівниками.

Модальність належить до універсальних категорій, що знайшли відображення в різноманітних сферах науки, і, більш того, лежать в основі цілих наукових підходів. Поняттям «модальність» оперують філософія та логіка, вивчення мови неможливе без класифікації висловлювань за модальною ознакою.

Тільки розглядаючи цей термін у всій багатогранності його значень, можна скласти уявлення про те, що являє собою категорія модальності.

Останнім часом наука стає все більш антропоцентричною, зацікавленість у категорії модальності зростає в галузях, що вивчають вплив мови на поведінку людини та процес її мислення, таких як психолінгвістика та когнітивна лінгвістика. Це зумовлює осягнення нових сторін даної категорії, але в той же час розширює спектр питань, що потребують дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель; пер. с др. греч. В.П. Карпов. – М.: Наука, 1975. – 164 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Балли Ш.; пер. с фр. Вентцель Т. В. – М.: Свет, 2001. – 129 с.
3. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка / Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. – М.: Политиздат, 1973. – 294 с.
4. Валгина Н.С. Теория текста / Валгина Н.С. – М.: Новая волна, 2003. – 202 с. – (Первоисточник).
5. Женетт Ж. Фигуры: Работы по поэтике / Жерар Женетт; Пер. с фр. – М.: Пилигрим, 1998. – 286 с.
6. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка / Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. — М.: Высш. школа, 1981. – 265 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [сост. Ярцева В.П.] – М.: Наука, 1990. – 786. [62] с.
8. Мещеряков В.Н. Модальность текста / В.Н. Мещеряков // Филологические науки, № 4. – 2001. – С. 99 – 105.
9. Парамонов Д.А. О грамматическом выражении модальности в современном русском языке / Д.А. Парамонов // Вестник Омского университета, № 2/ – 1998. – С. 47-53.
10. Словарь литературной критики / [сост. Дружинин Н.Н.] – М.: Новая волна, 1993. – 279. [137] с.

11. Философский словарь / [ред. И.Т. Фролова] - 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445. [104] с.
12. Эпштейн М.Н. Философия возможного / Эпштейн М.Н. – СПб.: Луч, 2001. – 372 с. – (Первоисточник).
13. Macé Marielle. Modes and types // Fabula: research in literature. – 2005. – режим доступа до журн. <http://www.fabula.org/articles/2005/08Mariel>
14. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Гальперин И. Р. – М., 1981. – режим доступа до книги
15. <http://www.philolog.ru/books/Galperin>
16. Критика чистого разума / Кант И.– М.: Наука, 1999. – режим доступа до книги http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant_chr/index.php